

ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΟΥΛΑΚΗ

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων τοῦ Ἔθνους μας ἡ Κέρκυρα ἀποτελεῖ ἀληθῶς σπουδαιότατον κέντρον μελέτης καὶ σπουδῆς. Ὑπῆρξεν αὕτη ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἡ πρωτεύουσα τῆς Βενετοκρατουμένης Ἀνατολῆς καὶ διέσωσε βιβλιοθήκας, ἀρχεῖα, μνημεῖα ἱστορικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ σπουδαιότατα καὶ πλουσίας Ἐκκλησίας πλήρεις τοιχογραφῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων μεγάλων μεταβυζαντινῶν ζωγράφων.

Μακρὰ παράδοσις πλοῦτου καὶ πολιτισμοῦ κατέστησε τὴν Κέρκυραν σπουδαιότατον κέντρον τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ καταφύγιον τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων καὶ καλλιτεχνῶν, μάλιστα δὲ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Κρήτης (1645—1669). Δὲν ἐγνώρισεν ἕξ ἄλλου ἡ Κέρκυρα τὴν Τουρκικὴν δουλείαν καὶ ἀπήλαυσε νομίζομεν, ἐπὶ βενετοκρατίας σχετικῆς ἐλευθερίας¹, ἐνῶ συγχρόνως ἡ σπουδαιότης αὐτῆς γεωγραφικῆ θέσις καὶ ἡ γειτνίασις πρὸς τὴν πολιτισμένην Ἰταλίαν ἔδωσαν εἰς τοὺς Κερκυραίους ἀφορμὴν νὰ γνωρίσουν, ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, τὸν νεώτερον πολιτισμὸν τῆς Δύσεως. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο παράδοξον ὅτι εὐρίσκομεν ἐν Κερκύρᾳ, ἐργαζομένους καὶ διαβιοῦντας τοὺς διασημοτέρους τῶν μεταβυζαντινῶν ἀγιογράφων, ἀπὸ τοῦ Ἀγγέλου καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι τοῦ Δοξαροῦ καὶ τοῦ Κουτούζη². Μὴ λησμονῶμεν ἄλλωστε ὅτι Κερκυραῖος ὑπῆρξεν ὁ Μουστοξύδης, ὅστις πρῶτος ἠσχολήθη καὶ ἐπρόσεξε τὴν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς καθόλου Βυζαντινῆς παραδόσεως³.

Ἡ ἐξέτασις καὶ σπουδὴ τῶν ἐν Κερκύρᾳ μεταβυζαντινῶν χρόνων θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον μεγάλης ἐργασίας εἰδικοῦ ἐπιστήμους. Σκοπὸς τῆς παρουσίης μελέτης μου εἶναι νὰ δώσω πληροφορίας τινὰς

¹ Πρβ. Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Ἔνα ταξείδι στοὺς Κορρούς, Νέα Ἐστία 1934, Τεύχ. 192 (Χριστουγέννων) σ. 5 κ. ἑξ.

² Πρβ. Ι. Π α π α δ η μ η τ ρ ί ο υ, Ὁ Ναὸς τῶν Ἁγίων Ἰάσονος καὶ Σωσιπάτρου ἐν Κερκύρᾳ» (σελίς 54 εἰκόνες καὶ ταφὴ τοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε) Α.Ε. 1934-35. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ προσθέτω ὅτι αἱ ἐν τῷ σημειώματι τῷ δημοσιευθέντι ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι (7,467) ἀναγραφόμενα εἰκόνες τοῦ ζωγράφου Κουτούζη καὶ παριστώσαι τὸν Γενικὸν Προβλεπτήν τῆς Θαλάσσης Ἀνδρέαν Λονάτον, σφύζονται ἀμφότεραι ἐν Κερκύρᾳ, ἡ μία ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τοῦ Μουσείου (ἀριθ. 1769) καὶ ἡ ἑτέρα ἐν τῷ καταστήματι τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζίης.

³ Κ. Μ ο υ σ τ ο ξ ὺ δ η, Ἑλληνομνήμων ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά.

περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ γνωστοῦ ἁγιογράφου Θεοδώρου Πουλάκη, τοῦ Κρητός, τοῦ ὁποῖου πλῆθος εἰκόνων σφύζεται ἐν Κερκύρα.

Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 τεύχος τοῦ περιοδικοῦ «L' Hellenisme contemporain» ὁ κ. Νικόλαος Καλογερόπουλος δημοσιεύει μελέτην περὶ εἰκό-

Εἰκ. 1. Εἰκὼν τοῦ Θ. Πουλάκη ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κασσωπίτρας ἐν Κερκύρα.

νος τινὸς τοῦ Θεοδώρου Πουλάκη εὐρισκομένης εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τῆς Κασσωπίτρας ἐν τῷ χωρίῳ Κασσώπη τῆς Κερκύρας (εἰκ. 1). Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην παρίσταται ἄνω ἡ Παναγία βροφοκρατοῦσα, κάτω δὲ ὑπάρχει παράστασις τοῦ γνωστοῦ θαύματος τῆς Κασσωπίτρας, ἡ ὁποία

θεραπεύει τὸν τυφλὸν Στέφανον¹. Εἰς τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν φέρει τὴν ἑξῆς ἐπιγραφὴν, δημοσιευθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω συγγραφέως.²

*Θεοδωρῆς Πουλάκης διαπλέων
κλύδωνι χαλεπῷ περιπέπτωκε
προσκαλεσάμενος δὲ τῆς Θεομήτορος
τῆς Κασσωπίτρας τὴν βοήθειαν εὗρεν
αὐτῷ ταχυνὴν ἀντίληψιν διὸ καὶ
τοῦ θαύματος ἕνεκα ταύτην
τὴν εἰκόνα ἰδίαις χερσὶν ἐποίησε
Μαῖω 10 1670.*

Ἐκ τούτης παρασυρόμενος ὁ κ. Καλογερόπουλος ἐνόμισε καὶ ἔγρα-

Εἰκ. 2. Τὸ θαῦμα τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τῆς εἰκόνης τῆς Κασσωπίτρας.

ψεν ὅτι τὸ θαῦμα τοῦτο τῆς ἰδίας δηλαδὴ διασώσεως παρέστησεν ὁ Πουλάκης εἰς τὴν εἰκόνα. Ἀλλὰ τὸ θαῦμα τῆς Κασσωπίτρας φαίνεται ἐδῶ

¹ Πρὸβ. Ν. Τ ρ ι α ν τ α φ ὕ λ λ ο υ τοῦ Κερκυραίου, Ὑμνολογίδιον περιέχον τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὑπερφουῶς καὶ φριζτοῦ θαύματος γεγονότος διὰ τῆς Ἁγίας καὶ Σεβασμίου εἰκόνης τῆς Ὑπεραγίας Λεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Κασσιοπίας ἐπὶ τῷ ἀδίκῳ τυφλωθέντι Στεφάνῳ καὶ παραδόξῳ ὁμματαθέντι». Ἐκδοσις Ἐνετίας 1724. καὶ Μ ι χ. Α ἄ ν δ ο υ, Ἡ Κασσωπίτρα, Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τοῦ ἐν Κασσῳπῇ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κασσωπίτρας, - Κέρκυρα 1896.

² Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι διὰ καθαρωτάτων στοιχείων καὶ οὐδεμίαν δυσκολίαν παρουσιάζει ἢ ἀνάγνωσις αὐτῆς.

καθαρά (εἰκ.2). Ἡ Παναγία ἐπιθέτει τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τῶν ὀμμάτων τοῦ τυφλοῦ Στεφάνου καὶ οὐδένα σφίζει ἐκ τῆς θαλάσσης. Παρίσταται προσέτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κασσωπίτρας καὶ τὸ κελλίον τοῦ μοναχοῦ μετὰ τῆς κλίμακος, ὅπως περίπου σφίζεται καὶ σήμερον. Καὶ τὸ σπουδαιότερον ὅτι δπάρχει ἄνωθεν ἀκριβῶς τοῦ θαύματος καὶ ἐπὶ τῆς ἄνω ἀριστερᾶς γωνίας τοῦ δευτέρου μέρους τῆς εἰκόνας ἡ ἐξῆς ἐπεξηγηματικὴ τοῦ θαύματος ἐπιγραφή: «Ὅτσοι Στέφανος Θεοῦ δοῦλος διαβολῇ ἢ δικαιοσύνη τοῦς

Εἰκ. 3. Τοιχογραφία ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κασσωπίτρας.

ὀφθαλμοὺς ἐξώρνε, διανυκτερεύσας δὲ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Θεομήτορος ὀμματόθῃ παραδόξως».

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εἶναι ἡμικατεστραμμένη καὶ ἀναγινώσκεται δυσκόλως, διὸ καὶ δὲν τὴν ἐπρόσεξεν ὁ ἀνωτέρω συγγραφεύς¹. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἐν ἔτει 1670 ὁ Πουλάκης ἐργάζεται ἐν Κερκύρα, ἐλ-

¹ Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κασσωπίτρας, ἐκτισμένη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου περιφήμου ναοῦ τοῦ Κασσίου Διός, διασφίζει τοιχογραφίας ἡμικατεστραμμένες ἐξ ὧν σπουδαιότερα εἶναι ἡ κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ κυρίου ναοῦ, πλησίον τοῦ νάρθηκος, ἣς δημοσιεύομεν φωτογραφίαν (εἰκὼν 3). Ἐτέρα εἰκὼν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς τῆς Κασσωπίτρας, μετ' ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως, σφίζεται ἐν τῷ Ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν τῆς πόλεως Κερκύρας, ἣς πιθανῶς ἀντίγραφον εἶναι ἡ χαλκογραφία ἢ δημοσιευομένη ἐν τῷ βιβλίῳ «Apparitionum et celebriorum imaginum Deiparae Virginis Mariae in civitate et dominio Venetiarum enarrationes historicae Venetiis. 1760 σελ. 431-433, καὶ ἀπεικονισθεῖσα ὑπὸ τοῦ N. L i c h a c e v ἐν τῷ βιβλίῳ του περὶ τῆς Ἱταλοελληνικῆς ζωγραφικῆς εἰκόνων εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Θεοτόκου, Πετροῦπολις, 1911 (Ρωσ.) σ. 172 εἰκ. 387. (Εἰκ. 4).

θὸν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ Βενετίας καὶ κινδυνεύσας νὰ πινηγῇ κατὰ τὸ ταξιδιὸν του εἰς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν.

Διὰ τὸν βίον ὅμως τοῦ ἁγιογράφου μας σπουδαιότερα εἶναι ἑτέρα πληροφορία, ἀκριβὴς καὶ ἐπίσημος, ἣν ἀνεκοίνωσεν εἰς ἡμὲ εὐγενῶς ὁ ἐξαίρετος ἀρχιεπίσκοπος Νικόλαος Λευτεριώτης¹.

Εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος τὸ φυλασσόμενον ἐν τῷ Ἀρχιεπισκοπικῷ Κερκύρας (δεσμίς 148) ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις. «1692 Νοεμβρίου 16. ἀπέθανε ὁ Sr Θεοδώρης Πουλᾶκης, ἁγιογράφος ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἄρρωστος πολλὴν καιρὸ καὶ ἐτάφη εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Βασιλάκη, ἡλικία αὐτοῦ ὡς χρονῶν ἑβδομηῆντα».

Ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Πουλᾶκη ὑπῆρξε μέχρι σήμερον ἄγνωστος². Γνωρίζομεν ἤδη διὰ τοῦ σημειώματος τούτου ὅτι ἐγεννήθη τὸ 1622 καὶ ἀπέθανε τὸ 1692. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μόνιμος κατοικία αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ Κέρκυρα, ἐξ οὗ καὶ δικαιολογεῖται τὸ πλῆθος τῶν ἐν Κερκύρα σφραγισμένων εἰκόνων αὐτοῦ. Ὁραϊόταται ἐκ τούτων ὑπογεγραμμέναι, εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ ναοῦ τῆς Πλατυτέρας ἢ παριστάνουσα τὴν ἀποκάλυψιν μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν· *Κόπος καὶ σπουδὴ Θεοδώρου Πουλᾶκη τοῦ Κρητός*, καὶ ἡ ἐν τῇ παρὰ τὸ χωρίον Κορακιάνα Ἐκκλησίᾳ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ μεγάλη εἰκὼν τοῦ Προφήτου τούτου, ἣ

Εἰκ. 4. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου Κασσωπίτρας κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν.

¹ Τὸν σεμνὸν καὶ ἀπέριττον τοῦτον ποιητὴν καὶ λόγιον τὸν συνεχίζοντα τὴν μακρὰν Κερκυραϊκὴν παράδοσιν, αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν καὶ ἐντεθῆεν νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς διὰ τὴν βοήθειαν ἣν μοὶ παρέχει πάντοτε εἰς τὴν σπουδὴν καὶ μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς Κερκύρας.

² Περβ. Νικ. Καλογερόπουλου, *Μεταβυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Τέχνη*, Ἀθήναι, 1926 σελ. 86 Γεωρ. Σωτηρίου, *Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν*, ἔκδ. 2α Ἀθήναι 1931 σελ. 87, Δ. Σισιλιάνου, *Ἑλληνες Ἁγιογράφοι μετὰ τὴν ἄλωσιν*, Ἀθήναι 1935, σελ. 177, Α. Ξυγγερόπουλου, *Μουσείου Μπενάκη-Κατάλογος τῶν εἰκόνων Ἀθηνῶν*, 1936 σελ. 52.

ἀφιερωμένη ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Σωφρονίου Φασκομήλου (*Κόπος σπουδῆ Θεοδώρου Πουλιάκη*)¹.

Ἡ ἐν τῷ Μουσεῖῳ Μπενάκη ὑπογεγραμμένη εἰκὼν τοῦ ζωγράφου μας (ἀριθ. 38) ἡ παριστάνοσα τὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα², δὲν εἶναι κατεσκευασμένη μετὰ τὸ 1716, ἀλλὰ εἶναι καὶ αὐτὴ πρὸ τοῦ 1692 καὶ πιθανότατα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ, ἡ δὲ ἐν τῷ εἰκονιδίῳ 12 τῆς αὐτῆς εἰκόνας παρίστασις τοῦ θαύματος τοῦ Ἁγίου, σφίζοντος τοὺς ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν μέλλοντας νὰ φονευθῶν Χριστιανούς δὲν ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τὴν ἐν ἔτει 1716 πολιορκίαν τῆς Κερκύρας.

Περίεργον εἶναι ὅτι ἐκ τῶν γνωστῶν βιογραφιῶν τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος οὐδεμίαν ἀναφέρει τοιοῦτον θαῦμα, εἰ μὴ μόνον τὸ γνωστὸν τῆς διασώσεως τῆς Κερκύρας ὑπὸ τοῦ Ἁγίου κατὰ τὴν ἀνωτέρω πολιορκίαν τοῦ 1716, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ὁποίου καὶ ἐγένετο ἰδίᾳ ἀκολουθία καὶ ἐθεσπίσθη μάλιστα ἡ Διτανεία τῆς 11ης Αὐγούστου. Δεδικαιολογημένως δὲ ὁ κ. Ξυγγόπουλος ἠθέλησε νὰ συνδέσῃ πρὸς ταύτην τὴν παράστασιν τοῦ εἰκονιδίου. Ἄλλ' ὁ Πουλιάκης ἐγνώριζε καλῶς τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν δικόρουφον αὐτῆς ἀκρόπολιν, ἥτις πολλαχοῦ παρίσταται ἐπὶ τῶν εἰκόνων, ἡ δὲ παράστασις τῆς εἰκόνας τοῦ Μουσεῖου Μπενάκη οὐδόλως μᾶς ἐνθυμίζει τὴν Κέρκυραν. Ἀποκλείεται ἐκ τούτου ν' ἀποβλέψωμεν πρὸς ἕτερον ἀγιογράφον Πουλιάκην, ἕγγονον τοῦ ἰδιοῦ μας. Θέλομεν μᾶλλον διὰ τοῦτο νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ἀνωτέρω παράστασις συνδέεται πρὸς ἄλλο θαῦμα τοῦ Ἁγίου, ὅστις ὑπῆρξε βεβαίως πάντοτε ὁ προστάτης τῶν Χριστιανῶν κατὰ τοὺς μακροὺς χρόνους τῆς Τουρκικῆς δουλείας.

Ἐξῆσε λοιπὸν καὶ ὁ Θεόδωρος Πουλιάκης μακρὸν χρόνον ἐν Κερκύρᾳ, «ἄρρωστος πολὺν καιρὸ» ὅπως μᾶς ἀναφέρει τὸ βιβλίον τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, καὶ ἐτάφη εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Προστάτου τῆς πόλεως, ὅπου ὀλίγον ἀργότερον ἐτάφη καὶ ὁ συνάδελφός του Παναγιώτης Δοξαράς³. Ὁ ἐδλαβῆς προσκυνητῆς τοῦ Ἱεροῦ Λειψάνου ἅς ἐνθυμηθῆ, μεταβαίνων εἰς τὸν Ἱερὸν Ναὸν, τοὺς δύο αὐτοὺς μεγάλους ἀντιπροσώπους τῆς Ἑλληνικῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

¹ Ὑπογεγραμμένα ἐπίσης εἰκόνας τοῦ Πουλιάκη ὑπάρχουν μία εἰς τὴν Πανακοθήκην τῆς Κερκύρας προερχομένη ἐξ ἐκκλησίας τοῦ χωρίου Καστελλάνων Μέσης, δευτέρα ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ τῆς πόλεως, τρίτη ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Μονῆς Παλαιοκαστρίτης κ. ἀ. π.

² Πρβ. Α. Ξ υ γ γ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἐνθ' ἄν. σελ. 57 καὶ εἰκὼν 9.

³ Πρβ. Σ. Λ ά μ π ρ ο υ, Παναγιώτου Δοξαρά, Περί ζωγραφίας, Ἀθήναι 1871, προλ. σελ. μα'. Ὁ Τζάνες ἐτάφη, κατὰ πάσαν πιθανότητα, εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγ. Ἰάσονος καὶ Σωσιπάτρου (πρβ. Ι. Π α π α δ η μ η τ ρ ί ο υ Ἐνθ. ἄν). Τὴν ἐντέλειαν ἀναμνηστικῶν πλακῶν καὶ εὐπρέπειαν τῶν τάφων τούτων ἀνέλαβεν ἡδη ἡ Ἱόνιος Ἐταιρεία.